

ברסטצ'קה

פרק יידיש ומכתב מתורגמים לעברית

מתוך: היתה עיירה...

תרגום: אסתר וינשלבויס

2015

היילמה א״רה...

ספר-זכרון לקהלות הרסטצקה, הרמליה והסביבה

יוסף פרסון / ברסעצ'קה

פוזא 8' ארסון יוצאי הרסטצקה בישראל

חיפה, תשכ"א

קיי שוגרמן האם נזכור את העיירה הקטנה?

הייתה בפולין עיירה קטנה, בְּרֶסְטְצ'קוּ היה שמה. יהודים נולדו שם, חיו, בכו וצחקו... אך הקול היהודי לא נישא משם עוד. העיירה, כיישוב יהודי, נמחתה לחלוטין מעל פני האדמה. ארבעת אלפים נפשות של מתים קודם זמנם באורח טרגי כל כך – נקברו חיים. אסון זה התרחש במאות ערים ועיירות יהודיות ברחבי רוסיה, פולין וחלקי אירופה אחרים. לכל עיר צער מְשָׁלָה, דף מְשָׁלָה להוסיף בספר השחור של ההיסטוריה, אך אני מכירה רק את העיירה בְּרֶסְטְצ'קָה, כפי שקראו לה בידיש.

ייתכן שעם הזמן, בעתיד, יצמח שם יישוב יהודי אחר; יכול להיות שתיווצר ממנו עיר גדולה, יפה, מודרנית, אך העיירה הקטנה ברסטצ'קה, כפי שאני הכרתי בעבר, בעודי ילדה, בבואי לעתים להתארח אצל סבתי, לבלות שם קיץ, לא תהיה עוד, על אותה ברסטצ'קה של פעם, אני מבקשת לכתוב.

אני מאמינה כי מעט מאוד אנשים שמעו על אודותיה, העיירה אפילו לא סומנה במפה, אבל היא הייתה. היא הייתה קיימת. היא לא הייתה מְשָׁלָה. אני רוצה לרשום עכשיו כל מה שאני יודעת, משום שאני אולי היחידה באמריקה המסוגלת לכתוב על כך. הייתי רוצה שדבריי יזכירו לנו, ולדורות הבאים אחרינו, שמקום כמו ברסטצ'קה, על גווניו הייחודיים והאינדיבידואליות שלו, היה קיים אי-פעם בעולם.

אני רוצה גם לכבד את זכרם של אנשי העיירה שחיו כל חייהם יחד כמשפחה גדולה אחת, מתו יחד ביום אחד וכוסו בעפר יחד בעודם חיים, בבור אחד.

כפי שהזכרתי זה עתה, השם לא סומן במפה, אך זו עיירה היסטורית עתיקה. יש לה היסטוריה של כמה מאות שנים. בבית העלמין היהודי עומדות מצבות עתיקות נטויות, מכוסות עשב ירוק, מצבות שהוצבו עוד במאה ה-15.

במרחק של כעשרה גושי בניינים מן העיר מצויות שתי אנדרטאות, בזו אחר זו, מצבת זיכרון אחת היא קבר אחים לפולנים, [קבר האחים]

השני מלא רוסים. בשדה זה נערך אחד מקרבות הפנים-אל-פנים הגדולים והמרים בתולדות העולם, כאשר לפני כ-300 שנה [1651], נלחם הטמן הקוזקים בוגדן חמלניצקי בשלטון הפולני. שלושה ימים ושלושה לילות נלחמו ללא הפוגה, ונפלו אנשים רבים כל כך, משני הצדדים, שעצמות הנופלים התפזרו ברחבי העיירה. גם בימינו, כשחפרו יסודות לבניין חדש, נתקלו לעתים תכופות בשלדים. נספו אז 200 משפחות יהודיות, רק 12 יהודים ניצלו.

מצבות הזיכרון עשויות לבנים אדומות, ומלוא גודלן רשומים עליהן שמות אורחים, תיירים ואוכלוסיית העיירה והסביבה. כבר אין שם מקום לחרות אף לא שם אחד. גם במלחמת העולם השנייה זו הייתה נקודה אסטרטגית חשובה; דרכה פרצה הדיוויזיה ההיטלרסטית המשוויינת הראשונה לרוסיה. כיוון שהמתקפה הייתה בלתי צפויה, ולא ברחו משם, ניצלו לימים בנס שני אנשים בלבד, 24 אנשים נמצאו מאוחר יותר במחנות ריכוז שונים באיטליה ובגרמניה.

מבחינה גאוגרפית שוכנת העיירה בצד, כ-50 ורסטאות מלוצק, במרחק כמעט זהה מדובנה ומרדזיווילוב ובמרחק 25 מילין מברוד [ברודי]. ברסטצ'קה הייתה רחוקה מרכבת. על מנת לנסוע לערים הנזכרות לעיל או למקום אחר, נאלצו לנסוע בעגלה. רצה פלוני לנסוע לדובנה למשל, היה עליו לגשת לבעל עגלה ולשאול מתי נוסעת עגלתו לדובנה. כדי לעבור מרחק של 50 מילין, נאלצו להיטלטל בעגלה יום תמים. בחורף, בכפור גדול ובסופות עזות, הייתה הנסיעה כרוכה בקשיים רבים, ורק אם באמת היה הכרח לנסוע, נסעו. לכל אחד היו מעילי פרווה מיוחדים ארוכים, ערדליים גבוהים וצעפים שהוכנו לנסיעה. כך נסעו בברסטצ'קה. [ורסטא = 1.0668 ק"מ; מיל = 1.6 ק"מ].

כן, זו הייתה אמנם פינה נידחת, לא לשווא אמרו כי מי שנופל לתוך "החור" הזה דבר לא ייחלץ אותו משם. היו אנשים שבאו לשהות שם זמן קצר בלבד, ונשארו לשבת שנים.

העיירה הקטנה מונחת כמו בעמק, מוקפת שדות, יערות, נהרות. ברסטצ'קה עצמה, יש לה סימני היכר יפים מאוד, טיול בפרוור מוליך ליער האורנים הגדול העבות. היער מלא גרגרי יער ואוכמניות,

והאיכרות מלקטות ומוכרות בשוק. ביום קיץ חם היו יהודים הולכים לשם "לצנן" עצמם.

ברסטצ'קה היא אי קטנטן מוקף מעבריו בנהר סְטיר. חמישה גשרי עץ מקשרים אותה מכל עבר עם שאר הארץ. 10-15 רחובות קצרים וכמה סמטאות, זו ברסטצ'קה כולה. הנהר סטיר זורם בין הרחובות, מתפתל כנחש, ובכל מקום בו הולכים, נמצאים ליד הנהר. בצד אחד זורם הנהר בשאון ובתנופה רבה; בצד האחר הוא נפרש רחב ולמרחקים, ונראה כאגם גדול. במקום זה המים עצלים, בקושי זזים, וצמחי המים והחבצלות חשים די בנוח. בחורף קופא צד זה של הנהר במהירות, והילדים היו מחליקים שם על הקרח.

בצד אחד של הגדה, סמוך למים, הגן הגדול של חצר האציל הפולני רציבורבסקי, עצי אלון גדולים מטילים את צלם הכהה. צדה השני של חצר הפריץ פונה לכיכר מחופה קורות כמו גשר. מצד אחד הנהר ובתים אחדים על הגדה. צדה השלישי של הכיכר, ממול, הוא כנסייה פולנית בארכיטקטורה גותית. הכיכר הייתה טיילת השבת של היהודים. כאן ראו ונראו: זה היה המקום בו ראו לראשונה כלה חדשה של משפחה; זה היה המקום בו ראו עדי חדש על אשת שכן, שמלה חדשה, מעיל חדש עם צווארן פרווה; בחור ונערה מאוהבים, לאן הולכים? כמובן לכנסייה ואחר כך פונים לשדה אשר בו עומדות מצבות הזיכרון. זו הייתה "השדרה החמישית" של ברסטצ'קה.

אך מרכז החיים בעיירה היה בכיכר אחרת, מוקפת בתים וחנויות. המקום החשוב בכיכר השנייה היה הרוטיס, מעבר ארוך ומקורה באורך של שני גושי בניינים [מקור השם: ראטהויז, בית המועצה המקומית, שניצב בלב הכיכר, ע' 223]; משני צדיו חנויות ומעליהן הייתה לכל אחד דירתו. הרוטיס מייצג את הדגם הנדיר של ארכיטקטורה מימי הביניים, הוא נבנה לפני כמה מאות שנים בידי עבדים רוסיים, ביזמת הממשל הפולני. פנינה אמיתית לחוקרי תולדות הארכיטקטורה.

הרוטיס כולו היה שייך בעבר לסב-סב-סבי. שם היה לו בית עסק לליקרים; לאחר מותו, מכרו, עם הזמן, חמש בנותיו העשירות את חלקן בירושה למשפחות אחרות, בדרך זו עבר הרוטיס לידיים זרות.

בזמני היו שם חנויות לכל סוחרי האריגים של העיירה, זה היה מרכז הסחר באריגים.

הבתים האחרים שסביב הכיכר הם בעלי ארכיטקטורה מעניינת מאוד. ציירים ידועים, רוסים ואוסטרים, באו במיוחד לברסטצ'קה לצייר חלקים אלה של העיירה. תארו לעצמכם בניין שכזה, גובהו כגובה בניין בן שלוש קומות, קיר החזית חלק, הולך וצר מלמטה כלפי מעלה. חלונות אחדים בקומה העליונה, בעליית הגג מזדקר אשנב עגול. מצד הרחוב למטה, יש חנויות. בצדו של הבניין אכסדרה, כמה מדרגות עץ מתעקלות, שְבָכוֹת צבעוניות סמוך לגינה הקטנה, פרחי בר – זה סימן ההיכר הרגיל של העיירה.

כמה מן הבתים עומדים שם מאות שנים, בנויים קירות עבים וקמרונות, פצצה קטנה מדגם ישן לא היה ביכולתה לגרום להם נזק. הבתים נבנו בידי עבדים, כשכוח העבודה היה זול. בכל בית חיו להם כל חייהם סבא-רבא, סבא, בניהם ובני בניהם, לא הייתה אופנה לעבור מדירה לדירה.

כיכר-מרכז זה היווה את דופק החיים הכלכליים של היהודים בברסטצ'קה. היהודים גרו בעיירה, הגויים – עירוניים, כינו אותם – גרו בגדה השנייה של הנהר. ליהודים היו חנויות, אחדים סחרו בתבואה ואחרים בחומרי גלם שקנו מן הגויים בכפרים ומכרו בערים הגדולות.

היהודים חיו לרוב בעוני, ואפילו האמידים לא ידעו מותרות מהם. בקרב האוכלוסייה הנוצרית עסקו כולם כאחד בעיבוד עורות גולמיים ובהפיכתם למגפיים ולאדרות שֶׁער. הגויים מן הכפרים השכנים הביאו את מוצריהם הכפריים למכירה בשוק שבכיכר. יום חמישי היה היום הפעיל ביותר, יום חמישי היה יום היריד, היום בו היו האיכרים חונים בעגלותיהם בכיכר למכור את מוצריהם הכפריים, ומיד נפנו לקנות מוצרי בד ברוטיס, ובחניות שסביב – פריטים עירוניים אחרים כמו: נפט, דגים מלוחים, סוכר, מלח, נעליים, לְבָנִים, צעיפי צמר וכן הלאה. אך יום שישי היה היום העמוס ביותר של הנשים. יום השישי היה תמיד קצר, הן ידעו שעליהן לקום עם שחר בשעה חמש, לאפות לחם, חלות ועוגיות לכל השבוע, וגם להכין את השבת. כיריים של גז לא היו שם, בישלו בתנורים שהוסקו בעץ. נפחו באש ללא הרף עד שהיה

האפר נשף לתוך המרק. הנערות היו עסוקות בריצה לנהר כדי להבריק את כלי הפליז, לכבס ב"מכבסה" שבנהר כמה פריטי לבנים לשבת, וכמובן לנקות ולקשט את הבית. בשבת איחרו לישון, התגנדרו, התבוננו במראה, קראו, הציצו בספר ופיהקו. הלכו לטייל והלכו להתארח. הגברים, תענוגם הגדול היה לעמוד סמוך לרוטיס בקפוטת של שבת ולנהל ויכוחים בענייני חולין. יהודי העיירה התראו תכופות. חלקם התראו מדי יום, וכל אחד מהם חש שהוא חלק ממשפחה אחת גדולה.

לעיירה לא היה עיתון משלה, אך כל אירוע פשט במהירות הבזק מפה לאוזן בעיירה. טוב או רע, היו שמחה או פורענות לכולם. כשמת אדם חשוב במשפחה הגדולה, התאבלה כל העיירה וכולם סגרו את בתי המסחר למשך יום תמים.

ברסטצ'קה של פעם נודעה בסביבה כולה בבון שלה – בְּלוֹטְעֵס. הרחובות והדרכים לא היו מרוצפים אבן. עוד בסוף הקיץ החלה שם עונת הגשמים, וכך נמשך הדבר כמה שבועות טובים. שלוליות המים בדרכים היו גדולות, ומהן התהווה קצת יותר מאוחר הבון שהיה עמוק וסמיך. הסוסים גררו את העגלות אך בקושי. העגלה הייתה גונחת וחורקת ללא הרף והתנודדה מצד אל צד.

ובעיירה עצמה לא היה טוב יותר, לא היה אפשר לחצות את הרחוב עוד בקיץ היו מחברים קוביות עץ וכשהתהווה הבון הניחו עליהן קורות על מנת שאפשר יהיה לפסוע מגשרון לגשרון, ולהימנע בדרך זו מנפילה לתוך הבון. נעילת ערדליים לא הועילה; רק מגפונים גבוהים "לנשים עדינות" ומגפיים "לנשים סתם" ולגברים כמובן. ואם קרה ואנשים איבדו חלילה שווי משקל ונפלו מן הגשרון לתוך הבון בלי יכולת להוציא רגל – היו מצווחים וקוראים לעזרה. משכו ומשכו, בעזרת "חוליית ההצלה", עד שהצליחו לשלוף את הרגל, אך המגף, הנעל או הערדל נשארו תקועים בבון.

בלילה היה חשוך מאוד שם. כדי לראות את הדרך, נשאו אחדים עששית קטנה בידם, אנשים זקנים אף גיששו דרכם במקל.

לברסטצ'קה הייתה בּוֹבָה – מיילדת, מינדל שמה. חירשת במקצת באוזן אחת, אך רשאית הייתה לומר בגאווה ובקורת רוח כי הדור הצעיר של ברסטצ'קה, כולם "ילדיה".

"הפרופסור" היחיד בעיירה היה בעלה של הבּוֹבָה, חנינה החובש, שמו היה אכן חנינה רֶפּפּטר. את הידע הרפואי שלו קיבל מאביו, שאף הוא היה "רופא". הרופא היה אישיות מרשימה. גבה קומה, גבר נאה מאוד וסימפטי, טוב לב ביותר ומסור לכל אחד. חנינה ידע על רפואה יותר מדוקטור בוגר הרווארד, ובמקרים אחדים אכן ידע כמו פרופסור אמתי. חנינה היה האיש העסוק ביותר בעיר, משום שהיה הרופא היחיד בברסטצ'קה. היה אמנם דוקטור מעיר גדולה, אך הוא היה רק: על כל צרה שלא תבוא. ובאמת לא היה בו צורך משום שחנינה הרופא ריפא את כולם; וכיוון שהוא לבטח ידע יותר מן הדוקטור, לא הייתה סיבה לקרוא לאחר. לדוקטור היה פנאי רב לכל דבר: לשחק קלפים, לנגן בכינור, לטייל עם כלבו, לפלרטט עם נשים יפות מן החברה הגבוהה וליטול חופשות ארוכות. אך לרופא לא היה אפילו זמן למות, הוא כבר היה בן שמונים. לא היה לו עוד כוח לעבוד, אך גם כשהיה חולה נאלץ ללכת אל חולה. לא היה כמעט איש בברסטצ'קה שחנינה לא עזר לו אי-פעם או הציל את חייו, אך אצל משפחות אחדות היה הייחוס כה גדול שבלי שים לב להישגיו הגדולים, התביישו כמה בעלי-בתים להתרועע עמו.

כשאירע והוציאו אותו באמצע ליל חורף קר ממיטתו אל חולה, נשא עשית כדי להיטיב לראות, וגישש דרכו במקל. מעולם לא נסע, רק הלך ברגל. לפעמים, לאחר שישב שעות אחדות ליד חולה – ושימש בעצמו כאחות – וכבר עמד ללכת, הייתה האישה אומרת לפתע: "במחילה, אין לי במה לשלם לך", היה משיב, כשהוא מניע ידו בביטול: "מוחל, מוחל, אוסיף לך תשלום, אוסיף לך תשלום". לא אחת, גם היה קונה מרשם בכספו ושולח כמה גולדן למזון.

חנינה היה שחקן שח מחונן, בערביו הפנויים היה יושב בבית סבי ומשחק עמו שח. הם, השניים, היו יכולים לזכות בפרס בטורניר שח. איש מהם לא היה מוכן למסור בקלות אף לא כלי קל ערך ביותר, והמשחק נמשך אצלם עד שעת לילה מאוחרת. לפעמים, כשכבר היו עייפים ורדומים, הניחו בזהירות את הלוח על הארון כדי שהכלים לא

יתהפכו חלילה, והיו מסיימים בערב אחר. "פיסת מלך או חתיכת מלכה" זו הייתה דרכו להזהיר את יריבו שהוא מבקש את המלך או את המלכה. הוא מת בן שמונים וכמה שנים, מובן שהייתה זו אבדה גדולה לברסטצ'קה.

בברסטצ'קה לא הייתה אז ספרייה, לא תזמורת סימפונית, שום סימן לחיי תרבות, אך האנשים היו משכילים. הצעירים הרבו לקרוא והדחף לרכישת ידע עצמי היה גדול מאוד. בכל בית, דבר שבשגרה, התגלגלו כמה ספרים, הקלסיקונים כמובן, וזמן היה בשפע. לא נאלצו להשכים קום לעבודה, גם לא לרוץ כל שבועיים לקניות, התמסרו אפוא לקריאה. כל רעיון שעלה בספר, התעכבו עליו והיו שוקעים במחשבות. הנוער התעניין בכל זרם של החיים בחוץ, אך בלב כל אחד, בחור או בחורה, היה רצון אחד, חלום אחד: איך פורצים מכאן אל העולם הגדול, ואיך נבלעים בִּיזורה הרתחת הגדולה. הצעירים היו אידאליסטים, יומם ולילה דיברו על אידאלים והלכי רוח, על מגמות. ככל שלא היו מנותקים מן העולם החיצוני בכל זאת ידעו תמיד וחשו את דופק המתרחש בעולם.

הרעיון הציוני מצא הדים חמים בלב כל אחד מהם, ומשמח אותי כי ברסטצ'קה הקטנה הייתה אחד המקומות הראשונים ברוסיה שנקלט בהם הרעיון הציוני, וסייע לימים להגשים את האידאל בגוף ובנשמה. עוד אשוב לדבר על כך בפירוט מאוחר יותר, אך כיוון שאני כותבת עכשיו על ברסטצ'קה של פעם אני רוצה לשמור על המסגרת.

הענייה הייתה כל כך קטנה ומסוגרת בעצמה שכאשר בא זר, למחרת הבחינו בו מיד, אדם מעיר גדולה נתקבל כאורח חשוב. לעתים קרובות באו לברסטצ'קה הבחורים הנאים הגבוהים מן העיר הגדולה, בעלי הזקנקנים המחוודים, אלה היו המהפכנים של פעם, שברחו מעיני המשטרה או מן האוכרנה הצארית [המשטרה החשאית]. כאן היה המקום קטן ויהודי, והם קיוו שלא יזהו אותם, משום שלא ראו שוטר. ברסטצ'קה שכנה שלושה-ארבעה מילין מן הגבול הרוסי-אוסטרי אז. זה היה המקום המתאים שממנו אפשר היה לגנוב את הגבול לחוץ לארץ.

כשראו זקנקן זר מחודד, ידעו מה לעשות – באו לעזרתם בכל מה שניתן, ודאגו לכך שיוכלו לחמוק אל מעבר לגבול. סבתי עצמה

הסתירה פעמים אחדות מהפכנים בביתה ועמדה בקשר עם הנוצרים שתמורת סכום כסף מסוים העבירו אותם לאוסטריה, כך הצילה את חייהם.

בבית סבתי היו שלוש בנות ובן מוכשר מאוד. ביתם היה "הסלון הספרותי" של ברסטצ'קה. בחורים ובחורות היו נאספים בערבי החורף הארוכים ומתווכחים ללא הרף. מאוחר בלילה כשהנוכחים חשו רעב, נעשתה סבתי עסוקה. היא זרקה לתוך התנור לאפות כמה עשרות תפוחי אדמה, והגישה לשולחן עם שני מליחים חתוכים מסוג שְמֶלֶץ הָרִינג, וכך האכילה את האורחים. מסיבת מליחים אמתית.

סבתי הייתה מספרת מעשיות מחוננות, ולעתים קרובות הצטרפה אל קהל הצעירים וסיפרה את סיפוריה.

כשבא פעם הסופר אני-סקי לברסטצ'קה ללקט סיפורי פולקלור, הוא הגיע אל הגביר של העיירה ושאל: "אמור לי בבקשה, מי בעיירה אצלכם יודע לספר מעשיות עבר ישנות?" אמר הבעל לאישה: "קראי לחנהלה שתבוא" (ביתה היה השני מביתו). הציגו את סבתי בפני אני-סקי והיא סיפרה לו סיפורים אחדים. לימים שלח אני-סקי מכתב לסבתי בו הביע תודתו מקרב לב על סיפוריה המופלאים שסיפקו לו חומר רב ליצירותיו. אחד מסיפוריה הונצח בספרות היידיש ב"דיבוק".

בברסטצ'קה לא היו תאטראות, גם לא בתי קולנוע, גם לא מקום אחר בו ניתן להתבדר בתשלום, אבל לצחוק הרי מוכרחים. היו אנשים משעשעים את עצמם בעצמם, לפעמים בשטויות, אבל היה חשק לצחוק, חיפשו צחוק, ומצאו. כל אירוע מבדח שקרה לאדם פשוט במהירות הבזק בעיירה וכולם צחקו. לא רק צחקו כשהדבר קרה, אלא גם שנים לאחר מכן, כל אימת שנזכרו, לא חדלו לצחוק.

נדיר היה שיכירו אדם בשמו. כולם קראו לעצמם בשמו הפרטי של האב או האם או הסב. לרבים היה כינוי. הכינוי הוענק לאדם לא סתם כך, אלא בשל תקרית קומית שאירעה בו אי-פעם. לפעמים דבק הכינוי באישיותו עד כי שכחו את שמו האמתי והכירו אותו רק בכינויו. כינוי עבר בירושה מאבות לבנים ולנכדים.

החתונות של ימי עבר נערכו בדרך מיוחדת. בדרך כלל עשו חתונות בקיץ, כשהבוץ כבר יבש במקצת. החתונה נערכה ליד בית הכנסת. יום לפני החתונה הייתה הילולה: היו רוקדים עם הכלה באמצע הרחוב. אם היה החתן מעיר אחרת, היו המחותנים עם החתן באים לעיר ביום החתונה. כשהגיעו העגלות עם צד החתן למבואות העיר, שלחו רוכב עם הודעה לצד הכלה לצאת לקראת החתן. המחותנים מצד הכלה הכינו עגלות אחדות ונסעו לקראתם. לא היה שום עיכוב לצאת מן העיר, אך כשכולם יחד חזרו לעיירה, היו הגויים קושרים חבלים על הגשר מצד לצד ולא נתנו לעגלות להמשיך בנסיעתן עד אשר כיבדו אותם בעוגת לייקח [עוגה ספוגית] ובי"ש. רק אז הניחו להם. בבואם לעיר היה עליהם להקיף את הרוטיס שלוש פעמים בעגלות ורק אז באו עם החתן לאכסניה. בזמני נעלם המנהג והחתונות נערכו באופן מודרני.

*

מעשה מעניין שראוי לספר עליו אירע לפני יהודים מברסטצ'קה לפני כשישים שנה [על סף המאה ה-20]. יעקב-זלמן, יהודי בגלי העמידה, היה פחח וקיבל חוזים לחיפוי גגות, בעיקר של כנסיות. הוא נהג לעבוד עם פועלים שלו, והיה מוכר בקרב הכמרים בעיירות בתור ז'אָסני ז'דאק – יהודון הגון. באחד הימים קיבל חוזה לחפוי גג כנסייה בעיירה הסמוכה בֶּרְמֶלִי [בֶּרְמֶל], מרחק שני מילין מברסטצ'קה. היה קיץ, הוא ושותפו עבדו לבדם. בדרך כלל הפסיקו את עבודתם בערך בשעה שש, ביום ראשון עבדו עד שלוש משום שבשעה זו הייתה הכנסייה נסגרת. באחד מימי ראשון, כשהעבודה בכנסייה כמעט הגיעה לסיומה, הבחינו שכבר אחרי שלוש ובכנסייה השתרר שקט. כשירדו במדרגות ראו כי השומר שכח וכלא אותם, והם אינם יכולים ללכת הביתה. מה עושים עכשיו? אומר יעקב-זלמן לשותפו: "בוא נחזור אל הגג, נשב שם ונשקול מה לעשות". בעלותם במדרגות, כשנגעו כבר בכיפת התקרה, הבחינו לפתע, בפינה ליד עליית הגג בין ערמות סמרטוטים, במפה קטנה מעוטרת סביב בגדילי זהב. התיישבו שניהם על שתי תיבות ואט-אט תלשו את גדילי הזהב ומילאו בהם את כיסיהם. היה להם זמן בשפע, ישבו ופטפטו. לשרוליק היו ידיים חסרות מנוח, חייב היה לעשות בהן משהו. הוא השתעשע במקלון ברזל ונבר בחול ובאבני החצץ ללא הרף, עד שנתקל בחפץ קשה. הוא ראה פיסת לוח, הסתקרן והמשיך לגרוף במקלון, לפתע ראה קצה מזדקר של תיבה קטנה. שניהם קמו, ורכנו לראות מה הדבר. לאחר ניקוי החול ואבני החצץ ראו גומה

שחורה וצלב מונח מעל שכיסה תיבה. הרימו את התיבה שגודלה כעשרים וארבעה אינץ', פתחו, וברק הכה בעיניהם. ידיהם החלו לרעוד, רגליהם כשלו ולבם פעם מבהלה ומשמחה. הם ראו שם איקונה גדולה מזהב מוצק, אורכה 23 אינץ', מצופה כולה יהלומים ואבנים טובות צבעוניות. כל יהלום היה גדול מאוד, היא נשאה כתר מצופה יהלומים, וסינרית מלאה אבני שמיר בגודל אגוז, בין כל שמיר – טבעת זהב, וכל טבעת תפורה לטבעת שנייה בחוט זהב; נוצר רושם של עבודה יוצאת מגדר הרגיל. כשהתאוששו, כיסו קודם לכל את הגומה. ומה עושים עכשיו?

הכניסו את זה לתוך שק, הסתירו היטב וחיכו לבוא הלילה. בערך בחצות השתלשלו לרחוב בחבל קשור, הלכו הביתה ברגל והסתירו את האוצר במרתף. למחרת שוב היו בעבודה כאילו לא אירע דבר. ביום השני התיכו את הזהב, שלפו את היהלומים וטשטשו את מקורם. ועתה נתעורר ביניהם ויכוח: איך נוהגים? מה עושים?

תכניתו של יעקב-זלמן הייתה שייסעו שניהם לאודסה, ישכרו בית, יושיבו בו צורף טוב, ייתנו לו את אבני השמיר והזהב לעשות מהם תכשיטים יקרים ואחר כך ימכרו אותם למוכרי תכשיטים ידועים.

תכניתו לא מצאה חן בעיני שרוליק. לא, הוא לא רוצה כך, הוא רוצה שייסעו לווינה, שם מצוי אחד מבתי המסחר הגדולים, שם ימכרו.

יעקב-זלמן לא הסכים לזה, אך שרוליק היה איש צעיר ודיבר בכוח שכנוע רב יותר, ויעקב-זלמן היה רך מטבעו וותן. נו, מה אפשר לעשות אתו? הוא הסכים. בקיצור, נוסעים לווינה.

ברסטצ'קה הרי סמוכה לגבול האוסטרי, הם באו תחילה לברוד. הגיעו לאכסניה, נזכר יעקב-זלמן שיש לו בברוד קרוב. הוא הלך לראותו. "מה מעשיך כאן?" שואל הקרוב. הוא מספר לו הכול. משיב הקרוב: "אני מייעץ לך לא לנסוע לווינה משום שבזלוצ'וב שדדו לא מכבר כנסייה, כל המשטרה האוסטרית וכל בתי המסחר לתכשיטים עומדים על המשמר. אם יראו את היהלומים, יאסרו את שניכם ולא יצא לכם מזה דבר. עצתי, שובו הביתה וחקו, שקלו היטב מה לעשות בזה".

יעקב-זלמן הבין כי הוא אולי צודק, הוא פחד מאוד וסירב לנסוע לווינה. אך שרוליק אמר: "אם אינך נוסע, אסע לבד". וכך היה, שרוליק נסע לווינה לבדו, והשני נשאר בברוד.

בבואו לווינה הלך מיד אל הצורף הנודע. שואל אותו מנהל החנות: "מה אוכל לעשות למענך?" משיב הוא: "אני רוצה לדבר עם בעל העסק". אומר לו המנהל שהוא יודע בדיוק כמו הבעלים, אך שרוליק דורש לראות את הבעלים בלבד. לפי בגדיו ושפתו של הברנס, הכיר שיש לו עסק עם "רוסי" והוא התקשר מיד אל הבעלים שיבוא.

כעבור מחצית השעה הובילו אותו לחדר מפואר ולפניו עמד בעל בית המסחר הגדול. שרוליק לא אמר מילה אלא פתח בזריזות את התיבה הקטנה. הבעלים ניצב כמשותק. הוא מסתכל, בודק הכול בעיניו, מתעמק בתיבה הזוהרת ושותק. חולפות שתי דקות, חמש דקות, הוא שותק. עשר דקות, הוא עדיין מסתכל ושותק. לבסוף הוא מרים את ראשו ושואל בשקט: "מה אתה רוצה בתמורה?" שרוליק מתבלבל, הוא לא יודע כלל מה לבקש בעד זה. הצורף מדבר אתו בשקט בקול כבוש: "מה אתה שותק? אמור מה אתה רוצה בתמורה? הרי באת למכור", והוא מרים את ראשו קמעה. שרוליק מבחין שפניו אדומים, מתוחים ונרגשים כאילו כל חייו תלויים בתשובתו. שרוליק מבוהל, הוא שותק. נשמע קולו המתרצה של הצורף: "שאתן לך שלושה מיליון?" דממה. "שאתן לך ארבעה מיליון?" דממת מוות. "תרצה חמישה מיליון?" פני הצורף מאדימים ונרגשים עוד יותר... "אני יכול להוסיף לך לזה בניין גדול שהכנסה גדולה בצדו. התרצה שישה מיליון?"

שרוליק חש לפתע שבתובה הקטנה שלו יש אוצר ששום כסף לא ישווה לערכו. הוא מבוהל, זיעת מוות מכסה אותו. הוא נבהל מן המיליונים. הוא שותק. הוא מרכין ראשו, חושש להביט בצורף. פני הצורף מחוירים כפני מת ומתוחים. הוא מתבונן בו ומחכה לתשובתו. האווירה בין שני האנשים, העומדים זה ליד זה, נעשית יותר ויותר מתוחה.

לפתע נשמע קולו הנרגש של שרוליק: "לא, אני לא מוכר. אני נוסע הביתה!" בזריזות סגר את התיבה, הציץ שוב בפניו הסמוקים של הצורף, ויצא במהירות מן החדר.

הבעלים, מרוב כעס והתרגשות, לא חשב הרבה, ניגש לטלפון והזמין משטרה.

בדרכו לבית הנתיבות, עצר את שרוליק שוטר. הוא נפל בפח, כפי שאומרים. "האם יש לך שותף?" שואלים אותו. "כן – הוא אומר – בברוד מחכה לי שותף". אסרו את שניהם. ראו כי מקור האוצר ברוסיה והעבירו את השניים למשטרה הרוסית.

חקרו ודרשו בכל הכנסיות ברוסיה אם חסרה איקונה יקרה אך איש לא הגיב, לאיש לא חסר דבר. אפילו הכנסייה שממנה בא האוצר השיבה כי הכול שם כשורה.

לפי שעה לקחו מהם את האוצר, ואת שני היהודים שחררו בערבות עד למשפט. שרוליק ברח מיד לאמריקה. יעקב-זלמן חיכה למשפט. שכרו עורך הדין מן הגדולים ברוסיה, עורך הדין קופרניקוב מקייב. הוא הוכיח כי בעל האוצר הוא שרוליק הנמצא באמריקה, ויעקב-זלמן נסע לאוסטריה משום שאינו בריא, והראיה, הוא הרי היה בברוד. ומדוע הצביע עליו? משום שהיה שונאו ורצה להעליל עליו משהו. שאלו על יעקב-זלמן בכנסיות רבות וכל הכמרים הגנו עליו ואמרו שהוא "יהודון הגון", הוא לא היה מסוגל לקחת זאת. לבסוף שחררו אותו.

אבי סיפר שהוא זוכר מילדות, איך עמד האיש באמצע הרחוב בבוץ ורקד לו לבד ריקוד של שמחה, פריילֶכס. יהודי ברסטצ'קה היו בדחנים גדולים. יעקב-זלמן כונה עד סוף ימיו "די מוֹמֶע מיט די אוֹיֶרִינגֶלֶךְ" – המדונה בעלת העגילים. לימים נעשה גבאי בית הכנסת, מדי פעם היו מעכבים אותו: "מה אתה חושב לך, זה עניין המדונה עם העגילים?"

לפני כשש שנים [שנות ה-50 של המאה ה-20] נפטר בנו, כאן בניו יורק. לפעמים היה מפטיר במרירות לידידיו: "מה תאמרו? אני צריך להיות פחח, ולא עדיף היה שאהיה רוקפלר?"

כעבור שנים גילו איך הגיע האוצר למקום המחבוא ההוא. כומר התעניין במקרה ונטל על עצמו לחקור בארכיונים היסטוריים ישנים, והנה מה גילה:

לפני כמה מאות שנים הייתה בברמלי [בורמל], במקום בו ניצבת עתה הכנסייה, באר. ביום קיץ נאה, גוי ששאב מים מן הבאר הוציא עם המים איקונה. הוא נבהל ורץ לספר על "הנס" לכומר המקומי. הכומר הכריז על המים שהם קדושים ואטם את הבאר.

בעת ההיא התחתנה נסיכה רוסית עם נסיך הכתר של המחוז. כשהפכה למלכת המחוז, כתבו לה הגויים של האזור על אודות נס הבאר, וביקשו ממנה עזרה בהקמת כנסייה גדולה במקום, שכל הגויים בסביבה יבואו אליה לעבודת האל. היא שלחה כסף לבניית הכנסייה, וגם שלחה לשם מתנה אישית לכנסייה: האם הקדושה מריה, עם יהלומים גדולים יוצאים מן הכלל. לא חלף זמן רב והאיקונה נעלמה לפתע.

חשדו אז בכומר ומיד אסרו אותו. הוא תלה עצמו בתא הכלא עוד לפני המשפט. כנראה היה זה הכומר שקבר את האוצר, אשר לא חסר לאיש כעבור שנים.

*

אבי סיפר לי פעם מעשה מעניין אחר שאירע בעיירה ברסטצ'קה. כבר עברו מאז שבעים שנה [סוף המאה ה-19]. שמש בבית מדרש, שהיה הוא עצמו למדן, ידען גדול, היה לו בן יחיד. מגיל שלוש החל ללמדו תורה. הוא לא סמך על איש להפקיד בידיו את השכלת בנו הקטן, לכן לימד אותו בעצמו. הילד גדל והיה למדן גדול, וכשמלאו לו עשר או שתיים-עשרה שנה כבר ישב לפני הגמרא לבדו ופיזם לעצמו ניגון מופלא. במשך היום כולו ישב בעזרת הנשים, משום שבאי בית הכנסת היו קוטעים את לימודו תכופות. בלילה כבר ישב בבית הכנסת לבד, לפעמים עם אביו, ופלט מקרבו ניגונים נדירים ביופיים, בקול נפלא וברגש, שאנשים היו מתקהלים ומתייצבים ליד החלונות להאזין. ככל שהתבגר השתכלל קולו עד שלמות ולחניו יפו. כשמלאו לו עשרים ושלוש היו משדלים אותו לפעמים להתפלל בשבת, מוסף בלבד, וכשהיה מתפלל נטשו אנשים את בתי הכנסת שלהם ונאספו בבית המדרש שנגדש מעבר ליכולת קיבולו. לא היה דבר שישווה לתפילתו.

באחד הימים באה לברסטצ'קה שחקנית, נוצרייה. היא שמעה מן הסתם על נער הפלא, שאלה עליו ושלחה לקרוא לו. היא ביקשה שישיר משהו למענה. היא כושפה מפניו הנאים, מקולו הנדיר ביופיו

ומן האינטרפרטציה שלו. הוא שר לפניו עוד, והתפעלותה גברה. לבסוף פנתה אליו: "יודע אתה, אדם כמוך אני מחפשת כל חיי, והנה אתה כאן, התגשמות חלומי. אתה חייב לעזוב את העיירה אתי לאלתר, ולנסוע אתי אל העולם הגדול. יחדיו נכבוש את העולם. נהיה הצלחה גדולה ביותר".

הבחורון המחונן התבונן בה במבט משונה והשיב: "כאן נולדתי וכאן אשאר. אני יהודי ואינני מעוניין ללכת אתך בדרך שונה. מקומי בבית הכנסת". היא עמדה נדהמת. ניסתה להסביר לו איזה מזל גדול צפון להם. ניסתה לפתות, אך ללא הועיל. שלושה ימים תמימים ניסתה להשפיע עליו בדיבורים, ניצלה את כישרונה, ידיעותיה, החן הנשי שלה כדי לשכנעו לבוא אתה, לשווא, הוא בשלו.

כעבור שבועות אחדים שבה עם הצעה כספית גבוהה, שוב ניסתה לפתותו, ולא עלה בידה. בפעם השלישית באה ולא הסכימה להניח לו, דרשה שלא יהרוס הזדמנות פז לקריירה גדולה, הציעה הצעה כספית גדולה עוד יותר, אך הבחורון עדיין אמר שהוא לא נוסע. הוא, מקומו בבית הכנסת. היא עזבה מרת נפש ומאוכזבת. היהודים אמרו כי הנוצרייה הטילה בו כישוף ועזבה, משום שמיד לאחר נסיעתה הפך הבחור למלנכולי, הפסיק להתפלל וללמוד, נעשה מרושל ומזנוח. במשך כל היום הסתובב בעיירה ממורטט ומסמורטט, חיזור, לא רצה לעשות דבר, התהלך ומקל עבה בידו ושוטט בסמטאות. אנשי העיירה קוננו ובכו למראה האסון. יצאו לחפש את השחקנית, אך היא נעלמה כמו בלעה אותה האדמה.

לעתים, ביום ראשון או ביום שוק, היה מתהלך והמקל ביד, מקיש בדלתות וקורא: "סגרו את החנויות ולכו לבית הכנסת, אני אתפלל יום-כיפור-קטן". בברסטצ'קה, לפתע רעש ומהומה, מיהרו לגרש את הקונים, סגרו את החנויות, העיירה שממה בבת אחת, וכולם נהרו לבית הכנסת לתפוס את המקום הקרוב ביותר. כשהתפלל [תפילת סדר] "יום-כיפור-קטן", התייפחו הנוכחים ובכו בקול, וממש נפלו ופניהם לארץ מכאב ומהתרגשות.

הבחור האומלל התייסר עוד חמש שנים, כשמלאו לו שלושים, מת. מיותר לספר מה רב הצער שחוו אז יהודי ברסטצ'קה. אירוע כזה לא

היה יכול להתרחש בשנים מאוחרות יותר (ר' משה חרש אישר את המעשה באוצר לפרטיו, אך מעשה הבחור בעל הקול המופלא, בדוי בעיניו. זו וריאציה על מעשיות בנוסח: "יוסלה זמיר", שסופרו בין יהודים בערים ובעיירות).

ברסטצ'קה כפי שאני הכרתי אותה, הייתה מתקדמת יותר. לפני עשרים וחמש שנה [שנות ה-30 של המאה ה-20?] כבר היה שם בית ספר תיכון עברי "תרבות", נערות ונערים קטנים למדו שם. כל ילדי העיירה דיברו עברית יפה מאוד, היו בעלי ידע רב, משכילים ומרבים בקריאה. לא היה כמעט ילד שלא חלם לנסוע לארץ ישראל. אני יכולה לומר ששמונים אחוז מן הנוער בברסטצ'קה נעשו חלוצים ונסעו לארץ ישראל.

הממשלה הפולנית העניקה מעט מאוד הזדמנויות לילדי יהודים מן הפרובינציה להגיע למשרה טובה יותר או להתקבל ללימודים באוניברסיטה פולנית. המוצא היחיד לנוער היה לעזוב את פולין ולבנות לעצמו בית. ילדים רבים נסעו ומיד הביאו אליהם גם את הוריהם.

בחמש עשרה השנים האחרונות כבר היה בברסטצ'קה חשמל בבתים, ובית קולנוע קטן קבוע, ספרייה ואולי גם רדיו; עיתונים מוורשה או מלמברג נתקבלו כבר למחרת הופעתם, במקום ביום הרביעי. אך מסילת רכבת, כפי שאני מאמינה, לא הייתה עדיין, ואף שבעיירה נסללו בכמה מקומות כבישי אבן, לא הצליחו להשתחרר לחלוטין מן הבוץ.

יהודי ברסטצ'קה כנראה לא היו מרוצים ביותר מהעברת ברסטצ'קה לידי הממשל הסובייטי ב-1939, אך כדרכו של עולם, הזדמנויות חדשות, חיים חדשים. הם היו מלאי תקווה. המתקפה הלא-צפויה, באישון לילה, של כנופיות היטלר שמה לאל את תכניותיהם.

אינני יודעת פרטים על מה שקרה ליהודי ברסטצ'קה אצל הנאצים. משהו אני יודעת, משום שבמקרה קראתי מכתב שנדפס באחד העיתונים היהודיים בניו יורק, מכתב מאת איש צעיר מברסטצ'קה שמוֹנֶן אל דודתו בברוקלין. הוא כתב כי מכל האוכלוסייה היהודית, שמנתה כשלושת אלפים איש, ניצלו רק הוא ועוד צעיר שברחו עם הפרטיזנים. כל האוכלוסייה נכלאה בגטו, רבים מהם מתו ברעב,

במצוקה ובמחלות. ואת הנותרים, כך כתב, הובילו ביום אוקטובר כפורי, ב-15 בו (אינני יודעת אם התאריך נכון), מרחק חצי מיל מן העיר אל שלושה קברים ארוכים מוכנים שנחפרו, הורו להם להתפשט עירומים, לשכב אחד על השני. הם כוסו בעפר בעודם חיים.

אני מכירה את המקום בו ראו יהודי ברסטצ'קה לפתע את המוות לנגד עיניהם. הייתי רוכבת לעתים קרובות, בילדותי, על סוס אל האחוזה של בעל הנכסים הפולני לְסִין. הזדמן לי לעבור בחלקת שדה זו.

שמונה חודשים מחיי ביליתי בבית בו נטוו החלומות והמגדלים הפורחים היפים ביותר שלי. במשך היום התבוננתי מחלוני היישר אל אותה חלקת אדמה בשדה השומם המסתיים בחומה צפופה של אורנים גבוהים גזומים של האוצר המונח לנגדי כעל כף יד. התפעלתי תכופות משקיעת השמש הנדירה ביופייה, בשמים רחבים אדומים כאש, כאילו כבר אז בושו השמים באמבט הדם האכזרי שכנופיות היטלר יבצעו כעבור שנים מתחתיהם. מי יכול היה לתאר לעצמו אז, למראה תמונת הנוף היפה הנשקפת בעד החלון, שאני מתבוננת במקום שכעבור שנים יהפוך קבר אחים ליהודי ברסטצ'קה וגם ליקירי: סבתי, שתי דודות, דודי האהוב, ובת דודתי היפהפייה והמוכשרת בת השמונה-עשרה, רונקה.

זו תמונה כתובה של ברסטצ'קה הססגונית של פעם, ברסטצ'קה של אתמול, בה חיו כולם יחד, מתו יחד, וביום אחד נקברו חיים יחד בקבר משותף.

כבוד לזכרם!

ע' 232 – 250.

על מצב הרוח בעיירה

מכתב, משנת 1923, מאת דבורה ביאלר לבית לרר לידיד נעוריה זלמן פינקלשטיין בפילדלפיה. הרגשות המובעים במכתב הם אישיים אך אופייניים לבני העיירה לפני עשרות שנים. דבורה, בעלה נחום ושני ילדיהם הם בין הנרצחים בידי הנאצים [המערכת].

ברסטצ'קה, דצמבר 1923
זלמן היקר,

היום אני עייפה מחג שחגגנו אתמול. אין לי רצון לעשות עתה שום עבודה, ואינני יודעת מדוע מצאתי דווקא עתה את שעת הכושר לכתוב לך. בחגיגה לכבוד חנוכה בניין בית הספר נכחתי בגלל חברי לחיים, הוא מן העובדים הפעילים. אני חשה נוח למדי בחבורה זו שעם כולם גדלתי, אך פרט לכך הסביבה היא עברית ואינני יודעת את השפה.

בזמן שערך המטבע במדינה [פוחת] ועומד על מיליארדים, נתקלה הקמת בית הספר בקשיים רבים, הוא נבנה הודות לעקשנותם של הציונים. בית הספר הוא סניף של "תרבות" וזה כמעט המוסד היחיד שבו מקבלים ילדינו את חינוכם. בתי ספר תיכוניים ומשהו פחות מזה, אין בנמצא. הילדים לומדים בתכנית שש-שנתית, ותו לא. זה המצב בו שרוי כמעט כל הנוער היהודי בפולין. הגברים יוצאים משם והופכים לסוחרים, ספסרים. הגברים המבוגרים יותר חטפו קצת מן הז'רגון המודרני של הכיבוש הגרמני, עשו עסקים טובים, עישנו סיגריה טובה, ויש להם יומרות ביחס לבנות היהודיות העדינות, אך רק אם יש להן דולרים לנדוניה. באטמוספירה כזו לא נושמים בחופשיות ואנחנו הופכים לתומכי הפילוסופיה: "הרגשות משפיעים על ההווה".

עניין ההגירה קשה, אין מאפשרים ולא מתאפשר. הסטיכיה כאן גרמה לשינויי השקפות גם אצל ההורים, נוסף לכך שאין בכוחם והיו נותנים יד חופשית לילדיהם, באין מוצא אחר. לפתע מבחינים היסודות החנווניים העצלים שלנו, שיש ברשותם מיליונים רבים ואין להם אחד ממאה אחוז הסחורה שהייתה בעתות שלום. כל כמה שמוכרים, לא קונים תמורתו אף לא רבע, והאוכלוסייה מתרוששת. לאיכר יש אדמה

דשנה תחת רגליו, הפועל מתייגע ומשיג את פרנסתו, והיהודי הוא השעיר לעזאזל.

אנחנו אישית, בהתחשב בזמן ובמצב הפוליטי, חיים לא רע. זה כבר החודש הרביעי שבניתי לי עם חברי לחיים פינה משלנו. עם זאת עלי לומר לך, ככל שלא תאשים אותי, אני נמשכת לצאת אל העולם, אך לפי שעה אינני רואה כוח שיהיה בו לקפח את שאיפותיי, זאת אומרת שאהיה מרוצה מהמשך הישיבה כאן [לא ברור].

כן זלמן, קראתי השבוע את ספרו של אש "אנקעל מאַזעס", סקירה על החיים באמריקה. האם קראת גם ביקורת על כך? אמור משהו... התדע מה מחירו של מנוי לעיתון? – מיליון ומאתיים אלף מרק. אני מודה, גם אם העסקים כאן טובים, אנחנו מתקשים להרשות לעצמנו מותרות אלה, אשר כמוהם כלחם. ספרות עולה מאות מיליונים. להשתכר, קשה למדי. מרוצים אם יש די לצרכים האנושיים העיקריים.

נו די לפטפט. חברי עתה בישיבה במועדון הספרייה של "תרבות", אשר בו הוא יושב ראש.

היה שלום, דרוש בלבביות בשלום אשתך וכל האחרים.
דבורה

נ.ב.

לשאלתך על הוריי ועל ילדיהם, לא אוכל לגעת בה. אימא, כל צדה הימני משותק, אבא חולה בקיבתו, והילדים, רחוקים ממרמה ומספסרות ואינם מוצאים את מקומם עם כל איכותם ומידותיהם הטובות, סובלים המסכנים, בכל המובנים. נגעתי בעקיפין במצב שפגע בביתנו יותר מכל.

ע' 254 – 256.

הערה: הערות בסוגריים עגולים () הן של הכותבות או של המערכת.
הערות בסוגריים מרובעים [] הן של המתרגמת.

